

5. Nejstarší středoevropské mince – vzestup a pád keltské civilizace ve střední Evropě z pohledu numismatiky

Jiří Militký

Úvod

Rozvoj laténské civilizace ve střední Evropě v prostoru severně od Dunaje byl dlouhá desetiletí sledován téměř výhradně prostřednictvím archeologie, neboť písemných zmínek vztahujících se k tomuto území je dochováno jen naprosté minimum a jejich interpretace je také značně složitá – pro území bývalého Československa se jimi naposledy souhrnně zabýval J. Dobiáš (1964). Zcela specifickým druhem pramenů jsou však keltské mince, tradičně spojované především s kmenem Bójů. Právě rozšíření tzv. bójských mincí umožňuje vymezit velmi rozsáhlé území, které lze s určitou nadsázkou označit jako tzv. „bójské teritorium“. Kromě Čech a Moravy jde o oblast jihozápadního Slovenska, koridor Dunaje na území Rakouska a dále o území Slezska a části Malopolska. Je zjevné, že na takto rozsáhlém území nelze předpokládat jednotný vývoj a také keltských kmenů zde koexistovalo zřejmě více. Nicméně nominálově obdobné měnové systémy tvořené zlatými a stříbrnými druhy ražeb ukazují jednoznačně na přinejmenším ekonomické a zřejmě i společenské vazby, které byly nadřazeny lokálním politickým konstelacím. Tím ale již trochu předbýváme – a vraťme se tedy zpět k počátkům numismatického poznání keltské střední Evropy.

Počátky středoevropské vědecké keltské numismatiky sahají do poslední třetiny 19. století. Základy dodnes užívané terminologie a relativní chronologie bójského mincovnictví položil Rudolf Paulsen (1933). Na jeho práci v roce 1965 navázal Karel Castelin (1965), který definoval čtyři relativně-chronologické úseky ražby mincí (A až D). Podle tehdejšího stavu znalostí byly počátky ražby bójských mincí

kladeny do období před vznikem oppid, tedy zhruba 1. poloviny 3. století až poloviny 2. století př. Kr. Tuto tzv. „krátkou“ chronologii ražby keltských mincí poprvé zpochybnil H. Polenz (1982), který jako první na základě analýzy nálezů keltských mincí z hrobů doložil, že počátky ražby keltských (a také bójských) mincí je třeba hledat již hluboko ve 3. století př. Kr. Tento názor se v průběhu 80. a zejména 90. let 20. století podařilo postupně nezávisle potvrdit a vyčlenit tak dva základní horizonty keltského mincovnictví, přičemž předěl mezi nimi představuje doba vzniku oppid.

Poznatky numismatiky byly dlouhá desetiletí vnímány pro archeologii spíše jako okrajové. Vlastní numismatické bádání o keltském mincovnictví se odehrávalo do značné míry izolovaně a jen málo komunikovalo s poznatky archeologie. Docházelo tak ke značným zkreslením a nepochopení vzájemných vztahů. Zároveň až do 80. let 20. století přežívala v českých zemích tradice „krátké“ chronologie keltského mincovnictví. Přibližně až do počátku 90. let 20. století operovala keltská numismatika především s tzv. starým nálezovým fondem, tedy materiálem postrádajícím vesměs kvalitní nálezové okolnosti. Právě v této době se však situace začala radikálně měnit, neboť i ve střední Evropě nastupují na scénu nové technologie - detektory kovů - a s nimi nové metody povrchových průzkumů. Jak již to tak bývá, že zločinné praktiky vždy předcházejí zákonné úpravy, tak i užívání detektorů při povrchových průzkumech nezačali archeologové - a tento trend trvá bohužel dodnes. Motivace k nalézání keltských mincí není totiž často u amatérských hledačů vyvolána touhou po vědeckém poznání, ale finančním ziskem z prodeje nalezeného materiálu. Bohužel při prodeji se zpravidla vytrácí údaj o nalezišti, čímž do-

Obr. 1. Zlatý statér typu Niké - bójská napodobenina statéru Alexandra III., nález Starý Bydžov (archiv autora).

chází k obrovským nenávratným ztrátám - mince v řadě soukromých sbírek jsou tak často odtrženy od svých nálezových kontextů, čímž je možnost jejich interpretací značně snížena. Nelze než konstatovat: „Škoda pro vědu!“ Realita však nikdy není jednostranná a přes všechnu komplikovanost nelegálního užívání detektorů kovů k povrchovým archeologickým průzkumům to byly právě ony, které ve středoevropské keltské numismatice způsobily téměř revoluci a obrátily naruby dosavadní představy o bójském mincovnictví. Velmi důležitým metodickým posunem je také skutečnost, že mincovní spektra z jednotlivých lokalit jsou již hodnocena v archeologickém kontextu a nikoliv izolovaně, jak tomu bývalo dříve.

Počátek bójského mincovnictví

O nejstarších bójských mincích víme zatím poměrně málo - jde o zlaté napodobeniny statérů Alexandra III. Makedonského (336–323 před Kr.), nazývané typem Niké - podle obrazu stojící bohyně Niké na rubu těchto mincí. Na lícní straně je vždy hlava bohyně Athény v korintské přilbě (obr. 1). K mincím tohoto typu neznáme zatím žádné díly statérů a je možné, že na počátku byl ražen skutečně pouze jediný nominál - statér s hmotností okolo 8,5 až 8,3 g.

Statéry se jménem Alexandra III. byly obchodním platidlem zavedeným po roce 336 př. Kr. postupně na celém území nově vzniklé říše a byly raženy v mnoha mincovnách od pevninského Řecka až po Babylon (Price 1991). V jejich ražbě pokračovali také Alexandrovi nástupci (obr. 2). Je velmi pravděpodobné, že právě s těmito ražbami se setkávali keltští válečníci při svých výbojích do řeckého světa a že s nimi byli zřejmě také vypláceni z moravského území již je registrován nejméně jeden exemplář importovaného zlatého statéru tohoto typu. Rozhodně to byla aktivní zkušenost s těmito nominály, která způsobila, že je v době (nejpozději) okolo poloviny 3. století začali středoevropští Bójové sami produkovat. Zatím nevíme, kde přesně hledat je-

Obr. 2. Zlatý statér se jménem Alexandra III. ražený posmrtně v mincovně Amfipolis v letech asi 315–300 před Kristem (archiv autora).

jich původ -nejpravděpodobněji v českých zemích. Zdá se však, že mohou být ale ještě o trochu starší, než je doba rozkvětu středoevropských obchodně-výrobních center. Zřejmě mohly být raženy na více místech a patrně i delší dobu. Takto jemné rozdíly však zatím neumíme spolehlivě rozlišit.

Zavedení mincí u středoevropských Keltů znamenalo nepochybně zásadní změnu společenských vztahů. Komunity, které přistoupily k ražbě vlastních mincí, demonstrují svoji ekonomickou moc - jsou schopny zajistit si drahý kov pro jeho ražbu (vlastní těžbou i obchodem). Zároveň je zřejmé, že k produkci mince přistupují s vědomím její užitečnosti a potřebnosti pro obchodní aktivity - jinými slovy, mince může plnohodnotně zavést a užívat jen ten, kdo chápe jejich využitelnost. Jde tedy o nepřímý důkaz velmi vyspělé společenské organizace středoevropských Bójů. Zavedení mince je ale také jedním z nejhmatatelnějších dokladů přenosu antické řecké vzdělanosti do středoevropského prostoru. V tomto kontextu je pak zcela logické, že napodobovány jsou nejkvalitnější zlaté mince své doby - Alexandrový statéry, které byly jakousi univerzální měnou celého „starého“ světa. Zároveň je třeba dodat, že bójské teritorium patří mezi první keltské regiony, kde k zavedení mince v rámci celé Evropy došlo.

Obchodně-výrobní centra v koridoru Jantarové stezky a jejich mincovnictví

Až do 90. let 20. století převládal názor, že v době před vznikem oppid neexistovala žádná větší sídelní centra. Prvým náznakem velké centrální osady z předoppidálního období byly početné nálezy mincí v Roseldorfu v Dolním Rakousku - zpočátku však u této lokality nebyly správně pochopeny chronologické souvislosti a archeologické poznávání tohoto sídliště nastoupilo až v další fázi, geofyzikální průzkum od roku 1995 a archeologický výzkum od roku 2001.

K roseldorfskému sídlišti se ještě vrátíme, zaměříme se však nyní na střední Moravu. Od konce 90. let 20. století začal vydávat svá tajemství velký sídelní areál v Němčicích nad Hanou na střední Moravě. Lokalita sama byla známa již dlouhá léta, ale teprve nástup užívání detektorů kovů umožnil rozpoznání jejího skutečného významu. Bohužel i v tomto případě velké množství mincí a dalších nálezů nenávratně zmizelo bez možnosti zpětné identifikace, přesto však máme o němčickém sídlišti již poměrně dobrou představu. Jde o neopevněnou lokalitu rozkládající se na mírném návrší na ploše asi 30 ha. Vzájemnou komparací archeologických a numismatických dat lze dobu existence lokality vymezit zhruba od poloviny 3. do 2. třetiny 2.

Obr. 3. Zlatá 1/3statéru typu Athéna-Alkis, nález Kopidlno (archiv autora).

století př. Kr.. Význam německé lokality dokládají především hmotné nálezy a mezi nimi také mince. Právě analýza tohoto nálezového fondu umožnila definovat nový typ lokalit doby laténské -obchodně-výrobní centra. Německé sídliště ležící na střední Moravě lze spojit s existencí historické komunikace -Jantarové stezky (Čižmář, Kolníková 2006; Kolníková 2006; Kolníková, Smrž 2007; Čižmář, Kolníková, Noeske 2008).

Zaměříme se nyní na svědectví numismatických nálezů. Z uvedené lokality je registrováno více než 1000 mincí (skutečný počet nalezených exemplářů je však daleko vyšší -tyto vědecky nepodchycené exempláře zmizely v bezpočtu soukromých sbírek po celém světě). Lokální mincovní produkce umožňuje definovat starší fázi bójského

Obr. 4. Zlatá 1/8statéru typu Athéna-Alkis, bez známého naleziště (archiv autora).

Obr. 5. Stříbrná tetradrachma Antigona II. Gonatase s rubním motivem Athény Alkidemos ražená v mincovně Amfipolis asi v letech 274/271-260/255 před Kristem (archiv autora).

mincovnictví, která principiálně odpovídá fázi A v rámci periodizace K. Castelina (1965). Za nejstarší ražby objevené na tomto sídlišti lze považovat zlaté napodobeniny statérů Alexandra III. Makedonského z doby okolo poloviny 3. století př. Kr. Z nálezů v Němčicích jsou tyto statéry známy čtyřmi exempláři - tři z nich jsou naseknuté nebo půlené. Není tedy jasné, jestli tyto mince zde nesloužily už jen jako staré emise určené k přetavení pro další mincovní výrobu.

Bezpečně lze za němčickou lokální produkci považovat měnový systém nazývaný podle rubního motivu jako Athéna-Alkis. U statérů označovaných jako typ Athéna/Athéna-Alkis (někdy také typ Plumlov) je obraz často jen málo zřetelný. Naopak dobře čitelné jsou starší emise dílů statérů $-1/3-$, $1/8-$ a $1/24$ statéru typu Athéna-Alkis (*obr. 3-4*). Zatímco lící strana těchto mincí se u každého z nominálů zásadně liší (je zde vždy zcela jiný typ hlavy), rubní motiv zůstává stejný. Jde o obraz kráčející Athény Alkidemos s přilbou, kopím a štítem doleva a zkomoleným řeckým nápisem. Jde o jedno ze standardizovaných vyobrazení bohyně Athény v řeckém prostředí. S tímto obrazem se setkáváme na egyptských tetradrachmách Ptolemaia I. z let 310/305 př. Kr., na makedonských tetradrachmách Antigona II. Gonatase z let 277/239 př. Kr. (*obr. 5*) či na tetradrachmách Filipa V. z let 221/179 př. Kr. Právě ražby Antigona Gonatase mohly být nejspíše předlohami pro bójské zlaté mince. Tuto představu do jisté míry podporuje také zkomolený řecký nápis na některých $1/3$ statérů, jehož součástí jsou také písmena $_NV$. Mohlo by jít o zbytek nápisu $ANTL_ONOY$, který je na Antigonových tetradrachmách. Tento chronologický koncept by velmi dobře odpovídal chronologii němčického sídliště. Nominály ty-

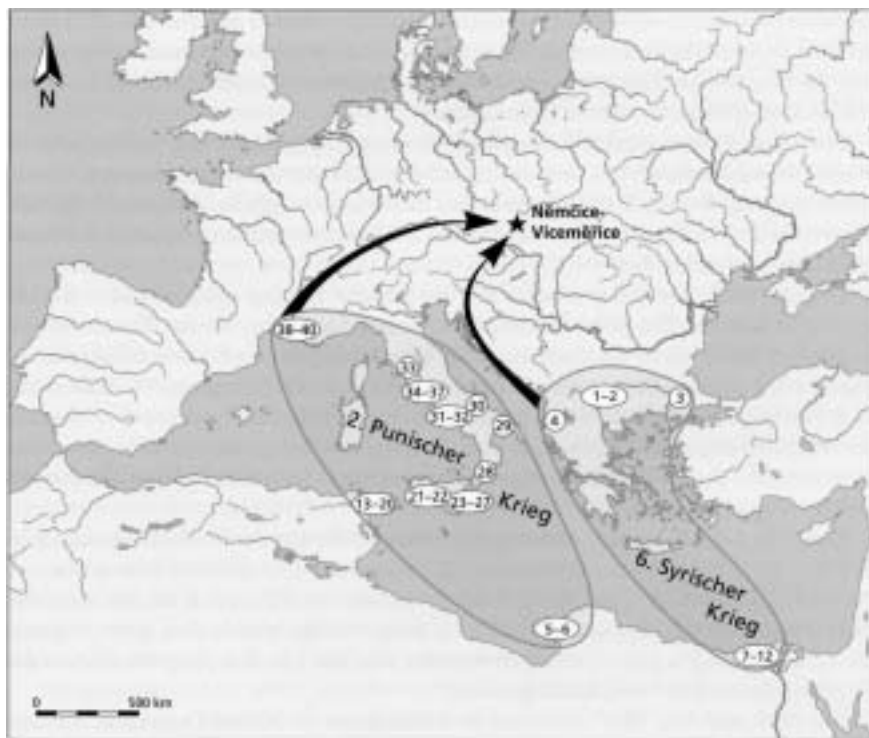

Obr. 6. Stříbrný obol typu Roseldorf/Němčice II, bez známého naleziště (archiv autora).

pu Athéna-Alkis byly raženy zřejmě po dobu zhruba jednoho století a jejich obrazy byly postupně silně barbarizovány a snižovala se i jejich hmotnost.

Zatímco typy zlatých bójských mincí byly již dříve dobře známy z řady starších nálezů, o ražbě stříbrných nominálů ve starší fázi bójského mincovnictví nebylo až do objevu němčického sídliště známo mnoho. Dnes je zřejmé, že Bójové od počátku vytvořili bimetalický monetární systém, do určité míry inspirovaný řeckým mincovnictvím. Toto zjištění zásadním způsobem pozměňuje dosavadní pohled na funkci mincí v keltském světě – je totiž téměř jisté, že zvláště drobné stříbrné mince sloužily k lokálnímu obchodu. Produkci stříbrné mince v předoppidálním období lze rozdělit na dva horizonty. Do staršího období patří skupina tetradrachem, drachem a obolů s motivem koně na rubní straně, doplněného symboly v podobě tzv. lyry nebo rosety. Tyto mince jsou zatím dosti vzácné a ani v Němčicích nejsou zastoupeny příliš početně. Mohou však pocházet z jiných bójských oblastí – např. tetradrachmy především z území jihozápadního Slovenska. Mladší fázi produkce stříbrných nominálů v rámci trvání němčického sídliště reprezentují již pouze oboly typu Roseldorf/Němčice I a II (*obr. 6*). Tyto mince mají na líci hladký hrbol a na rubu obraz koníka – typ I doprava a typ II doleva. Typ I typologicky jednoznačně navazuje na starší emise s rosetou nad koníkem – jde tedy o potvrzení chronologické návaznosti obou typů mincí. Typ II je dominujícím nominálem němčické lokality. Mince byly raženy masově také v Roseldorfu v Rakousku a na základě tamních nálezů byly také poprvé definovány (Dembski 1991).

Naprosto převratným objevem na němčickém sídlišti je spektrum importovaných mincí. Kromě nečetných mincí z území Galie a z východokeltských oblastí jde především o kolekci mincí antických, reprezentovaných více než 80 především bronzovými nominály, raženými v různých částech antického světa s výjimkou východního Středomoří. Je zde zastoupena Massalia, Thracia, Makedonie, Illýrie, Etrurie, římská republika, Kampania, Apulia, Bruttium, Kalabria,

Obr. 7. Mapa míst původu antických mincí nalezených v Němčicích nad Hanou (podle: Čižmář - Kolníková - Noeske 2008).

Lucania, Sicilie, Kyrenaika, Egypt a Karthágo (obr. 7). Nejmladší mince pocházejí z let 180/176 př. Kr. Takto rozsáhlá kolekce nemá ve střední Evropě obdoby a je jedinečným dokladem bójsko-řeckých kontaktů, které se mohly odehrávat v úrovni obchodníků či bójských vojáků-žoldnérů, vracějících se do své domoviny. Je také zajímavé, že většina mincí se dobou ražby koncentruje do doby trvání 2. punské války v letech 218-201 př. Kr. (Čižmář, Kolníková, Noeske 2008, 676-690). Právě toto zjištění by mohlo naznačovat, že většina antických mincí v Němčicích by mohla skutečně souviset s vyplácením žoldnérů a jejich návratem do mateřské oblasti. Konec němčického sídliště spadá kamsi do průběhu 2. poloviny (nejspíše 3. čtvrtiny) 2. století př. Kr. - přesněji jej zatím stanovit neumíme. Rozhodně však toto sídliště nepřetrvalo do oppidálního období.

Němčické obchodně-výrobní centrum představuje nový prototyp sídelní formy předcházející mohutně opevněným oppidům. Sídliště tohoto typu je dnes známo více. Analogické spektrum mincovních nálezů je známo také z velkého obchodně-výrobního centra Roseldorf v Dolním Rakousku (Dembski 1998b; 2009). Na této roz-

sáhlé osadě s dvorcovitým uspořádáním a několika prozkoumanými svatyněmi probíhají privátní povrchové průzkumy s detektory kovů již od 80. let 20. století a systematické archeologické výzkumy od roku 2001. V areálu lokality bylo nalezeno již asi 1500 mincí, přičemž převažují zlaté emise typu Athéna-Alkis a stříbrné oboly typu Roseldorf / Němčice I a II. Ojediněle jsou zde zastoupeny také importované řecké mince, podobně jako v Němčicích (Dembski 2009, 99, Abb. B28).

Třetím analogickým obchodně-výrobním centrem je Nowa Cerekwia, ležící v blízkosti Moravské brány, a tedy opět na trase Jantarové stezky. Také tato lokalita je známa desítky let a byla dlouhodobě archeologicky zkoumána, ale teprve nové detektorové nálezy umožnily pochopení jejího významu. Povrchové výzkumy s detektory kovů v posledních třech letech umožnily shromáždit kolekci téměř 300 mincí. Jde o zcela identické spektrum známé z Němčic nad Hanou, ve kterém převažují zlaté emise typu Athéna-Alkis a stříbrné oboly typu Roseldorf/Němčice. V menším množství se i zde objevují importované řecké mince.¹ Tuto lokalitu lze považovat za důkaz kolonizační expanze Keltů z moravského území do Slezska.

Všechny tři lokality jsou spojeny s trasou Jantarové stezky a je velmi zajímavé, že se na těchto lokalitách objevují stejné typy mincí. Lze předpokládat, že zlaté emise typu Athéna-Alkis i stříbrné oboly typu Roseldorf / Němčice byly raženy na všech lokalitách paralelně. Toto zjištění naznačuje velmi zajímavou určitou sounáležitost mezi obyvateli uvedených lokalit – jediné tak si lze vysvětlit produkci a užívání stejných druhů mincí na tak velkém území, neboť vzdálenost mezi nimi je téměř 300 km. Nejpozději v poslední třetině 2. století všechna tato sídliště zanikají (v případě Roseldorfu je nutné předpokládat přinejmenším radikální úpadek významu osídlení). V blízkosti Němčic však vzniklo oppidum Staré Hradisko, za pokračovatele Roseldorfu lze s výhradami považovat oppidum Oberleiserberg. Bez náhrady zaniklo sídliště Nowa Cerekwia – z okolí není známo žádné oppidum a také pozdně laténské osídlení není v tomto regionu doloženo. Někdy se zánik těchto lokalit spojuje až s tažením Kimbrů a Teutonů (asi 113–101 př. Kr.), nicméně toto datování je již poněkud v rozporu s obecně předpokládaným počátkem oppid na počátku poslední třetiny 2. století př. Kr. V každém případě zánik obchodně-výrobních center znamenal velkou společenskou změnu, jejíž příčiny v podstatě neznáme. Rozhodně se však událo cosi, co pro další období existence středoevropské keltské společnosti výrazně pozměnilo sídelní strategii lokálních center.

¹ Nepublikováno, za sdělení děkuji M. Rudnickému z Varšavy.

Obr. 8. Zlatý statér, ražba tzv. vedlejší řady s motivem klečícího bojovníka, nález Nechanice (archiv autora).

O tom, co se dělo v Čechách v období mezi polovinou 3. a 2. třetínou 2. století př. Kr., zatím víme jen málo. Za současného stavu poznání nelze spolehlivě doložit, jestli i zde byly raženy zlaté statéry typu Niké a emise typu Athéna-Alkis. S jistotou ale můžeme na českém území hledat původ emisí tzv. vedlejších řad, které poprvé definoval Karel Castelin (1965, 40–52). Jde o zlaté mince stejného měnového systému jako emise Athéna-Alkis, avšak ikonograficky jsou tyto ražby zcela odlišné. Kromě motivů napodobujících typ Athéna-Alkis se zde objevují např. klečící bojovník (*obr. 8*), kanec/stojící postava (*obr. 9*), kůň, gryf, svastika, abstraktní symetrický motiv či různé lidské hlavy. V nových nálezech se začínají vyskytovat již také stříbrné oboly, jed-

Obr. 9. Zlatý statér, ražba tzv. vedlejší řady s motivem stojící postavy a kance, nález Peruc (archiv autora).

noznačně patřící ke skupině tzv. vedlejších řad. U některých skupin lze bezpečně doložit produkci 1/4statérů na místo 1/3statérů. Z výtvorného hlediska tyto mince představují vrchol střeoevropského keltského mincovního umění. Je pravděpodobné, že jde o lokální měnové systémy vzniklé především na českém území, a většinu z nich lze s jistotou datovat do období mezi polovinou 3. a polovinou 2. století př. Kr. Kde konkrétně byly emise tzv. vedlejších řad raženy, zatím nevíme - podle rozložení dosavadních nálezů lze uvažovat spíše o severní polovině Čech. Je velmi pravděpodobné, že mince tzv. vedlejších řad mohou být indicií existence významného, dosud neobjeveného obchodně-výrobního centra (či spíše více center) na českém území.

Na rozdíl od mladší fáze keltského mincovnictví, spojené s existencí oppid, známe ze starší fáze bójského mincovnictví jen několik málo pokladů a menších hromadných nálezů. Nejdůležitějším z nich je depot z Nechanic, který obsahoval více než 10 statérů typu Niké a tzv. vedlejších řad (Radoměský 1955, 54-55, č. 71). Do sledovaného horizontu patří také hromadné nálezy mincí z Trutnova - dvě 1/3statérů typu Athéna-Alkis a jeden exemplář téhož typu ze stříbra (Radoměský 1955, 66, č. 123) či soubor od myslivny Lísek u Stradonic - 8 dílů statérů tzv. vedlejších řad (Radoměský 1955, 53, č. 62). Důležitým, avšak jen jediným dochovaným kusem je depot původně sestávající z asi 50-60 statérů typu Athéna/Athéna-Alkis, odkrytý v Plumlově na Moravě (Radoměský 1955, 77-78, č. 180). Významné, avšak rovněž jen fragmentálně dochované jsou poklady z území Slezska. Depot Gorzów obsahoval nejméně 25 mincí - barbarizované statéry, 1/3, 1/8 a 1/24statérů typu Athéna-Alkis (Woëniak 1967, 224, č. 6, tab. I:2-10; Castelin 1976, 245-248). Podobného složení byl také depot Brzezinka Āredszka, tvořený původně asi 30 kusy, z nichž se dochovaly jen tři (Woëniak 1967, 223, č. 1, tab. I:14-16; Castelin 1976, 241-242). Oba tyto depoty dnes lze spojovat s existencí již zmíněného obchodně-výrobního centra Nowa Cerekwia. Zdá se tedy, že v předoppidálním období nebylo ukrývání mincí do země jako způsob ochrany majetku příliš rozšířeno.

Oppida v českých zemích a jejich mincovní produkce

V průběhu 1. poloviny 2. století př. Kr. dochází ve střeoevropském prostoru k významné změně - vznikají prvá mohutně opevněná oppida. Tyto lokality zřejmě principiálně převzaly funkci starších obchodně-výrobních center a staly se rovněž produkčními lokalitami s koncentrací obchodu. Některé z nich také razily vlastní mince. S oppidy je ovšem

Obr. 10. Typický zlatý mušlovitý statér, nález oppidum Stradonice (archiv autora).

spojena také jedna výrazná nejasnost, a to jejich geografické rozložení, neboť v Čechách se důsledně vyskytují jen v oblastech mimo nejurodnější zemědělské regiony – chybí od severovýchodních po severozápadní Čechy a na Moravě neznáme žádné na jih od Starého Hradiska. Tento fakt zatím neumíme uspokojivě vysvětlit, rozhodně nejde již jen o stav poznání. S nástupem oppid se zřetelně mění také bójské mincovnictví, které v rámci relativně-chronologického systému definovaného Karlem Castelinem (1965, 12-16) reprezentují úseky ražby B až D.

Na základě svědectví dosavadních mincovních nálezů je zřejmé, že nejvýznamnějším centrem výroby mincí a peněžního oběhu bylo oppidum Hradiště u Stradonic, ležící na řece Berounce. Protože velký poklad zlatých mincí objevený zde v roce 1877 byl téměř celý roztaven (Radoměský 1955, 44-45, č. 28), máme k dispozici především početné spektrum jednotlivě nalezených, tzv. ztrátových mincí. Kromě několika dílčích prací (Militký 2004; týž 2010), zatím bohužel postrádáme moderní vyhodnocení celého souboru a klíčový význam tak stále nepozbyla práce Josefa Ladislava Píče, vydaná v rámci monumentálního několikavazkového díla – *Starožitnosti země České* (Píč 1903). Celkem je dnes ze Stradonic podchyceno téměř 2000 jednotlivě nalezených mincí (lze jen odhadovat, kolik dalších ražeb nalezených při amatérských průzkumech s detektory kovů v posledních 20 letech zůstalo neregistrováno). Tímto počtem se Stradonice řadí mezi nejvýznamnější lokality v celé Evropě a jsou srovnatelné s lokalitami jako Manching v Bavorsku (Kellner 1990) či Bibracte ve Francii (Gruel, Popovitch 2007).

Ve srovnání s předoppidálním obdobím se mincovní produkce značně změnila. Hmotnostní standard zlatého statéru se snížil na 7,3

až 7,2 g a redukce se projevila také u 1/3- a 1/8statérů. Vzhledem k tomu, že snižování hmotnosti v průběhu oppidálního období dále pokračovalo, jde zřejmě o důsledek inflačních procesů. S nástupem oppid přestaly být v Čechách raženy 1/24statérů- jejich produkce pokračovala pouze na Moravě.

Podívejme se nyní na svědectví stradonických mincovních nálezů, tzv. ztrátových mincí. Řádově v desítkách exemplářů jsou odtud známy zlaté ražby -typické jsou mušlovité statéry a jejich díly (1/3 a 1/8statéru), reprezentující místní mincovní výrobu. Nejtypičtější série z období B (starší relativně-chronologický úsek ražby) mají na lici nepravidelný hrbol (patrně zcela stylizovanou hlavu) a na rubu půlměsíc a plochu s paprsky (či bez nich) okolo středové jamky. Statéry z období C (mladší relativně-chronologický úsek ražby) nesou na lici navíc stylizovanou lidskou ruku nebo oválnou či obdélnou prohlubeň na vrcholu hladkého hrbolu, někdy lemovaného klikatkou (*obr. 10*). Rubní obraz mušlovitých statérů vznikl zřejmě postupnou barbarizací rubu typu Athéna/Athéna-Alkis, získal však posléze nový obsah. Jeho význam není jasný, může jít např. o zobrazení slunce a měsíce; téměř s jistotou ale nejde o zobrazení mušle a všeobecně akceptované označení této skupiny ražeb je de facto nesprávné. Velmi vzácné jsou atypické statéry s obrazem stočeného draka (*obr. 11*). U 1/3statérů můžeme sledovat postupnou barbarizaci od typu Athéna-Alkis, která dala vzniknout novému motivu, tvořenému dvěma ovály lemovanými klikatkou v řadě variant (*obr. 12*). Geneze rubního motivu 1/8statéru je méně zřetelná. Obraz se ustálil do formy trojúhelníku lemovaného paprsky a dole zpravidla dvěma řadami kuliček - význam tohoto motivu je ovšem nejasný (*obr.*

Obr. 11. Zlatý statér s obrazem stočeného draka, nález oppidum Stradonice (archiv autora).

Obr. 12. Zlatá 1/3statéru mušlové řady, nález oppidum Třisov (archiv autora).

13). Detailní typologii zlatých mincí známe především z pokladů, o kterých bude ještě řeč.

Stradonickou mincovní produkci velmi dobře dokumentují nálezy drobných stříbrných mincí s obrazem koníčka na rubní straně - jde o jediný známý stříbrný nominál. V současné době je z této lokality registrováno okolo 1600 kusů těchto mincí - jejich produkce musela být skutečně obrovská. Tyto drobné nominály nazýváme typ Stradonice (hlava/koník) a mladší emise s výrazně miskovitými střížky (hladký líc/koník), blízké mincím typu Karlstein, označujeme jako typ Stradonice / Karlstein. Oproti předoppidálním obolům typu

Obr. 13. Zlatá 1/8statéru mušlové řady, nález oppidum Stradonice (archiv autora).

Obr. 14. Stříbrný obol typu Stradonice, nález oppidum Stradonice (archiv autora).

Roseldorf / Němčice I a II se značně snížila hmotnost drobných stříbrných mincí - zpravidla se pohybuje v rozmezí 0,5 až 0,3 g (obr. 14). Zřejmě však i tyto ražby je možné označovat jako oboly, které patrně sloužily především k lokálnímu drobnému obchodu. To je nejspíše také důvod, proč tyto mince zatím neznáme z pokladů - drobné mince patrně nepoužívaly k tezauraci. Stále více se ukazuje, že tyto nominály byly běžně rozšířeny také ve venkovském prostředí. Vyskytují se také jako jednotlivé exempláře na významných lokalitách v Bavorsku - tyto nálezy dokumentují intenzivní osobní kontakty mezi oběma regiony. Kromě drobných obolů s koníčkem byly v době oppid raženy také kvináry pražského typu - jejich český původ je však jen málo pravděpodobný - spíše jde o ražby importované z oblasti Bavorska (Kellner 1965). Lokální mincovní výrobu ve Stradonicích dokládá početná kolekce zlomků tavících destiček a nálezy především stříbrných střížků.

Lokální produkci mincí ražených ve Stradonicích doplňují poměrně početné nálezy importovaných keltských a v menší míře také římských republikánských mincí. Jako velmi intenzivní se ve světle mincovního importu jeví především kontakty do jihobavorské oblasti a Galie.

Závěrečná fáze ražby mincí ve Stradonicích není zatím zřetelná, do této doby spadají nejmladší typy statérů a zřejmě i značná část produkce stříbrných obolů typu Stradonice / Karlstein (Militký 2008, 124, 127). Tato fáze stradonického mincovnictví a existence celé lokality je nepochybně paralelní s obdobím ražby D (asi 70. až 40. léta 1. století př. Kr.), které K. Castelin (1965, 213-224) předpokládal již pouze na bratislavském oppidu. Toto datování dokládají také nále-

zy stříbrných mincí typu Simmering, ražených v této době na oppidu Bratislava. Byla to právě bójsko-dácká válka v letech 44/40 př. Kr., která mohla nepřímo způsobit postupný zánik stradonického oppida. K otázce závěru bójských oppid se však ještě vrátíme.

Při srovnání se Stradonicemi je z ostatních českých oppid známo mincí nesrovnatelně méně, všechny však pocházejí ze systematických výzkumů (některé z nich lze provázat s archeologickými situacemi) či profesionálních povrchových průzkumů. Dlouholetý výzkum oppida Závist přinesl kolekci 16 především bójských ražeb. Byla zde nalezena 1/3statéru a dvě 1/8statéru mušlovitých řad, 11 obolů typu Stradonice a Stradonice / Karlstein. Jedním exemplářem je zastoupen obol typu Staré Hradisko a nejspíše bavorský kvinár pražského typu (Drda, Rybová 2001, 314-316). Je otázka, které z bójských mincí vznikly přímo na Závisti a které sem byly přineseny z jiných lokalit. Lokální mincovní výrobu zde však dokládá početná kolekce zlomků tavících destiček. Je zřejmé, že z privátních detektorových prospekci existuje i další nálezový materiál, vědeckému bádání je však nepřístupný. Pouhé tři bójské mince (1/8statéru a dva oboly typu Stradonice) pocházejí z oppida Hrazany (Castelin 1967). I zde ojedinělé nálezy tavících destiček dokládají mincovní výrobu. Počet zde registrovaných mincí není zřejmě reprezentativní - z privátních detektorových prospekci taktéž existuje další nálezový, bohužel však nepřístupný materiál. Oficiální detektorové průzkumy probíhaly poměrně intenzivně na oppidu České Lhotce, mince zde však zatím byla objevena pouze jediná - suberátní mušlovitý statér. Do nedávné doby bylo také z oppida Třísov známo pouhých šest mincí, objevených v průběhu systematického výzkumu Národního muzea v letech 1954 až 1983 (Militký 1995, 38, č. 12; 2010, 46, č. 77). Od roku 2006 zde však probíhají profesionální průzkumy s detektory kovů a do jara 2011 zde bylo registrováno již celkem 110 mincí. Struktura třísovskeho mincovního souboru se do značné míry podobá kolekci ze Stradonic. Výrazně zde převažují typické bójské ražby - je zde zastoupen zlatý mušlovitý statér a jeho díly, stříbrné oboly typu Stradonice a Stradonice / Karlstein. Několika exempláři jsou zde zastoupeny atypické drobné stříbrné mince, které by mohly být lokálními ražbami. Mince se tu nepochybně vyráběly - dokládají to nálezy stříbrných střížků a také jeden zlomek tavící destičky. Spektrum bójských mincí doplňují také importované ražby z Bavorska, Galie, západního Norika, naddunajského Rakouska a jedním exemplářem je zde zastoupen také římský republikánský as z roku 147 př. Kr. Právě mincovní importy velmi dobře ilustrují nadregionální charakter této lokality.

Na moravském území jsou známa dvě oppida - Hostýn a Staré Hradisko. Zatímco z Hostýna pochází jen několik mincí (Kolníková

Obr. 15. Zlatá 1/24tateru s abstraktním motivem, nález oppidum Staré Hradisko (archiv autora).

2002), kolekce ze Starého Hradiska čítá již téměř 300 exemplářů. Ani tato kolekce nebyla dosud v úplnosti vyhodnocena (Meduna 1970a; týž 1970b; Čižmář 1995; týž 1997; týž 2002), takže je zatím nutné omezit se pouze na základní charakteristiku. Již nyní je zjevné, že toto oppidum je z numismatického hlediska velmi specifické. Je nápadné, že je zde poměrně vysoká koncentrace mincí ještě z předoppidálního období - zlaté nominály Athéna-Alkis a stříbrné oboly typu Roseldorf/Němčice II. Může jít o náznak velmi raného založení oppida nebo neopevněné osady, která teoreticky mohla opevněné fázi předcházet. Přírodně jádro kolekce ze Starého Hradiska tvoří mince datovatelné do průběhu oppidálního období. Mezi standardní bójské ražby zde patří pouze mušlové statéry, 1/3- a 1/8statérů mušlových řad - jde o důkaz, že tyto mince měly skutečně nadregionální charakter. Jsou zde ovšem zastoupeny také zcela atypické zlaté emise. Jde

Obr. 16. Stříbrný obol typu Staré Hradisko, nález oppidum Staré Hradisko (archiv autora).

především o jednoznačně lokálních 1/8statérů s abstraktním motivem. Nejasný je také původ 1/8statérů s motivem písmene T na rubu - tyto ražby rovněž mohou být lokálním specifikem, ale i importem z naddunajského Rakouska. Jednoznačně lokálního původu jsou 1/24statéry s abstraktními motivy, ražené v řadě variant (*obr. 15*). Tento nominál je v oppidálním období typický jen pro Moravu, v Čechách již ražen nebyl. Velmi zajímavá je produkce lokální drobné stříbrné mince - jde o zcela specifické stříbrné oboly několika typů, jež na jiných oppidech nemají obdoby (*obr. 16-17*). Na Starém Hradisku je nejlépe v českých zemích dokumentována místní mincovní výroba. Známe odtud stříbrné střížky, početné zlomky tavících destiček, ale také zkušební olovený odražek a především dvě mincovní razidla (*obr. 18*). Je zajímavé, že ve spektru zastoupených mincí z této lokality tvoří importy jen malý díl. Pomineme-li mince z české oblasti, jsou několika exempláři zastoupeny ražby z Galie, jižního Bavorska, Norika a je tu také jeden římský republikánský as z roku 133 př. Kr. Zdá se, jako by obyvatelé této lokality měli společenské a obchodní vztahy se vzdálenými oblastmi, zvláště při srovnání se strakonickým oppidem, na daleko méně intenzivní úrovni. Skutečným příčinám tohoto jevu ale zatím nerozumíme.

Do období existence oppid spadá celá řada mincovních pokladů. Ukládání kovových předmětů či jejich zlomků do země má tradici již od starší doby bronzové. V konkrétních případech je obtížné rozhodnout, kdy jde o depozity majetkového charakteru a kdy jde o depozity votivní. Po celou dobu laténskou se také ještě setkáváme s hromadnými nálezy železných předmětů, z nichž řada je zřejmě právě votivního charakteru (např. Michálek 1999). Zatímco v předoppidál-

Obr. 17. Stříbrný obol typu Staré Hradisko, nález oppidum Staré Hradisko (archiv autora).

Obr. 18. Železné razilo na oboly typu Staré Hradisko, nález oppidum Staré Hradisko (archiv autora).

ním období jsou mincovní poklady poměrně vzácné, od pozdního 2. století př. Kr. se i v Čechách stává ukládání mincí do země zřejmě poměrně obvyklým způsobem manipulace s penězi. Je zajímavé, že na Moravě zatím obdobné nálezy chybí. Bohužel většina z těchto pokladů se dochovala jen jako torzo nebo zanikla zcela, navíc zlaté mince byly často roztaveny. Největší dochovaný poklad pochází ze Starého Kolína - obsahoval 197 mušlovitých statérů a 107 1/3statérů (původní počet nalezených mincí však byl rovněž vyšší). Důležitý je společný výskyt obou nominálů, umožňující synchronizaci jednotlivých typů (Nemeškalová-Jiroudková 1998). Nález lze datovat do relativně chronologického úseku ražby B (Castelin 1965, 12-14). Stejně lze datovat také depot z Leskovic, který obsahoval nejméně 27 zlatých mincí, z nichž se dochovalo 7 mušlovitých statérů a jedna 1/8statéru (Militký 1995, 35-36, č. 4). Významný soubor představuje kolekce 38 mušlovitých statérů údajně ze západních Čech z blíže neznáme lokality (Kellner - Castelin 1973). Do relativně-chronologického období ražby C (Castelin 1965, 14-15) patří dva největší a nejznámější české keltské zlaté poklady. První byl objeven v roce 1771 u obce Podmokly, kde bylo v bronzovém kotli římského původu ukryto asi 5-10 tisíc mincí o hmotnosti 30-50 kg. Více než 99 % nálezů bylo roztaveno (Radoměřský 1955, 59-60, č. 92; Arnold, P., Castelin 1972-1975). Tento soubor byl jedinečný svým složením, neboť zde byly společně zastoupeny ražby všech nominálů z mincovních období A až C včetně mincí tzv. vedlejších řad. Navíc byl v nálezů také zlatý tordovaný kruh (torques nebo náramek), který může naznačovat symbolický či obětní charakter tohoto depotu. Nelze však vyloučit ani možnost, že podmokelský depot byl „královským“ nebo „kmenovým“ majetkem uloženým za neznámých okolností, možná v souvislosti se zánikem oppida Stradonice. Druhý významný poklad tohoto horizontu byl odkryt v roce 1877 v areálu oppida Stradonice (Radoměřský 1955, 44-45,

č. 28). Obsahoval asi 700 mincí a byly v něm zastoupeny mušlovité statéry z období B i C, jejich díly, ale i mince typu Athéna-Alkis a statéry tzv. vedlejších řad typu obličej/Rolltier. Až na několik kusů byl celý soubor roztaven.

Velmi důležité jsou zahraniční poklady, které obsahovaly zlaté bójské mince. Ty lze rozdělit do dvou skupin: prvou reprezentují depoty obsahující výhradně bójské mince, druhou skupinu pak reprezentují nálezy smíšené. Do období bezprostředně předcházejícího zavedení ražby statérů mušlovitých řad, tedy na samý závěr období A (Castelin 1965, 11), spadá depot z lokality Bački Obrevac v Srbsku, který obsahoval nejméně 122 výhradně bójských statérů (Marić 1960; Castelin 1969 a 1975). Do období B patří mimořádný poklad z oppida Manching, odkrytý v roce 1999 (Ziegeus 2000). Obsahoval 483 kusů bójských především mušlovitých statérů v pestrém typologickém spektru. Součástí nálezu, uloženého původně v koženém či textilním vaku, je také zlatý ingot o hmotnosti 217 g, odpovídající zřejmě 30 statérům. Tento druh nemincovního platidla byl pro keltskou střední Evropu prokázán poprvé a je zřejmě dokladem, že některé, zvláště velké platby probíhaly i v neraženém kovu. Dalším nálezem, který obsahoval nejméně 43 výhradně mušlovitých statérů v řadě typů, je Nádasd/Rohrbach v Maďarsku (Paulsen 1933, 115-116). Ve střední Itálii, v lokalitě Campiglia Marittima - San Vincenzo byl v roce 1912 odkryt depot 1/3statérů mušlovitých řad v počtu asi 300 kusů, z nichž bylo 83 publikováno (Nemeškalová-Jiroudková 1975; Kačerovská 1991-1992). V případě tohoto nálezu nelze vyloučit, že jeho ukrytí spadá až do období C. Soubor je významným dokladem pronikání bójských mincí do prostředí římské Itálie. Zlaté bójské mince datovatelné do období B byly jako příměs mezi cizími keltským ražbami zastoupeny i v několika dalších pokladech. V Bavorsku jde o důležitý depot z lokality Großbissendorf, tvořený 339 vindelickými statéry a 1/4statéry a dále 36 bójskými mušlovitými statéry a šesti 1/3statérů mušlovitých řad (Ziegeus 1995). Příkladem nálezu spadajícího již do období C je Gagers v Bavorsku, který obsahoval asi 1300-1400 mincí, především vindelických statérů (Kellner 1990, 171-175, č. 1968-1977). Z dochovaných 32 mincí tvoří 10 kusů mušlovité statéry. Bójské mince jako jednotlivé nálezy jsou zastoupeny také v řadě zahraničních nálezů (souhrnně: Waldhauser 1995; týž 1996). Import bójských mincí do širokého evropského teritoria je zřejmě odrazem obchodních a dalších aktivit. Velké peněžní hotovosti typu Manching či Campiglia Marittima-San Vincenzo lze interpretovat více způsoby - kromě plateb za obchodní transakce přicházejí v úvahu např. dary, politické platby, věna či dokonce tributů nebo kořisti. Pro spíše obchodní charakter importu ražené mince svědčí smíšené nálezy a pře-

devším přítomnost jednotlivých mincí na oppidech a sídlištích. Zvláště početný výskyt drobných bójských stříbrných obolů na lokalitách v jižním Bavorsku a Horním Rakousku naznačuje čilé vzájemné obchodní styky. Zlaté bójské mince byly za hranice české kotliny vyváženy také díky hodnotě kovu - v jižním Bavorsku zřejmě představovaly jeden ze zdrojů suroviny pro ražbu vindelických mincí.

Oppida ve středním Podunají

Pro pochopení konce keltské civilizace v naddunajském prostoru je třeba zaměřit pozornost do Rakouska a na jihozápadní Slovensko. Zde se nachází několik výšinných sídlišť s doklady osídlení v pozdní době laténské. Na rakouském území severně od Dunaje lze za skutečné oppidum označit však jedinou lokalitu - vrch Oberleiserberg, ležící poblíž městečka Ernstbrunn. Toto polykulturní naleziště je zkoumáno s přestávkami již od konce 20. let 20. století a známe odtud bohaté doklady osídlení od 2. poloviny 2. století zhruba do poloviny 1. století př. Kr. (Stuppner 2005). Pochází odtud také velmi zajímavá kolekce více než 140 keltských mincí (Militký, v tisku). Zlaté mince zde tvoří typické bójské nominály - zajímavá je přítomnost 1/8statéru s motivem T na rubu. Početně jsou zde zastoupeny drobné stříbrné bójské mince s koníčkem - oboly typu Karlstein. Právně bójské ražby umožňují považovat i oppidum Oberleiserberg za převážně bójské, nebo přesněji řečeno za lokalitu s velmi výraznou bójskou komponentou. Velmi pravděpodobnou etnickou směsici obyvatel Oberleiserbergu zajímavým způsobem odrážejí mince - typy tzv. lokální ražby. Jde především o zcela specifické nominály - tři typy didrachem s hmotností okolo 5 g, nemající jinde žádné analogie (obr. 19). Tyto mince napodobují norické a panonské předlohy (Castelin 1972; Göbl 1973 a 1987). Další tři skupiny lokálních ražeb reprezentují drachmy napodobující typ Kapos z oblasti Panonie. Spektrum zdejší mincovní kolekce doplňují importované stříbrné tetradrachmy, drachmy a drobné nominály především z oblasti Taurisků a Panonie. Naopak jen malý je podíl mincí ze západního Norika, jižního Bavorska a Galie. Jádro zde nalezených mincí patří především do průběhu 1. a 2. třetiny 1. století př. Kr., tedy z doby před kolapsem středoevropské keltské civilizace. Na Oberleiserbergu lze sledovat velmi zajímavý fakt - ačkoliv tato lokalita leží pouhých 80 km od Bratislavy, nenašla se zde zatím jediná mince typu Biatec či Simmering, tedy mince typické pro bratislavskou sídelní aglomeraci. Při významu této lokality, ještě o ní bude řeč, je absence numismaticky doložitelných obchodních kontaktů na Oberleiserbergu jen těžko uvěřitelná.

Obr. 19. Tzv. lokální didrachmy ražené a nalezené na rakouském oppidu Oberleiserberg (archiv autora).

Přirozeně se nabízí otázka, proč zde bratislavské mince chybí. Zde se ovšem již pohybuje v úrovni hypotetických spekulací, ale zdá se, jako by se zde orážel náznak nějaké historické reality, jejíž součástí bylo neobchodování s bratislavským oppidem. Tento fakt jen dokresluje numismaticky zřetelné vztahy k Panonii a Tauriskům (usazeným na území Štýrska a Slovinska), což jen podtrhuje zcela jinou obchodní a snad i politickou orientaci. Tento jev je tedy zřejmě indicií nějaké politické reality, jde zřejmě o náznak existence vnitřní teritorializace formálně vnějškově kompaktního tzv. bójského teritoria v pozdní době laténské. A právě proto je toto zjištění velmi zajímavé a v úrovni běžných možností interpretace numismatických a archeologických pramenů svého druhu unikátní.

Oberleiserberg je velmi důležitý také pro hledání odpovědi na otázku, kdy a proč se vytrácí laténská kultura z mapy střední Evropy. Byly to právě tzv. lokální didrachmy, které svého času R. Göbl inter-

pretoval jako velmi mladé keltské tetradrachmy, ražené od 30. let 1. století př. Kr. až do roku 15 př. Kr., kdy k Dunaji přišli Římané (Göbl 1983). Tento názor pak výrazně ovlivnil představy o datování konce lokality, která měla představovat nejmladší oppidum nad Dunajem. Nová analýza mincí a velmi početného kovového archeologického inventáře z lokality však naznačuje poněkud jiné datování. Především rozbor spon ukazuje, že život na Oberleiserbergu se zastavil někdy na počátku 2. poloviny 1. století př. Kr. Chybí zde zjevné doklady násilného zániku, a je tedy značně pravděpodobné, že i zde keltské osídlení skončilo nejspíše v souvislosti s prohranou válkou s Dáky na konci 40. let 1. století př. Kr. - k této válce se ještě vrátíme.

Na jihozápadním Slovensku bylo v 90. letech 20. století objeveno (opět při amatérských průzkumech detektory kovů) významné oppidum Trnčianské Bohuslavice (Pieta 2008, 76-77, 114, 356). Kromě jednotlivých mincí zde byl objeven také poklad zlatých bójských mušlovitých statérů a jejich dílů. Součástí nálezů byly také drobné stříbrné mince typu Karlstein (Kolníková 1998). Právě jejich společný výskyt v pokladu je důležitý pro chronologii - mj. díky tomuto souboru je zřejmé, že oboly typu Karlstein jsou typické pro celou 1. a 2. třetinu 1. století př. Kr.

V přehledu významných lokalit pozdní doby laténské v podunajské oblasti se dostáváme k nejdůležitější lokalitě středního Podunají - oppidu Bratislava. Jeho archeologické poznání je značně komplikované, neboť laténské situace se nacházejí pod historickou zástavbou hradu a historického jádra města - přesto však již bylo prozkoumáno velmi mnoho situací z doby existence oppida (Pieta 2008, 120, 138-140, 193). Mimořádně významné svědectví k vývoji lokality přináší také numismatika. Kromě četných nálezů jednotlivých mincí pochází z Bratislavy již nejméně 10 mincovních depotů a známe odtud i početné doklady mincovní výroby v podobě nálezů tyglíků a tavících destiček (Ondrouch 1958; 1961, 44-48; Kolníková 1991 a 1996; Vrtel 2006).

Mincovní systém na bratislavském oppidu reprezentuje řada zlatých a stříbrných nominálů. Zlaté mince tvoří mušlovité statéry se jmény BIATEC a jejich díly - 1/3statéru se zkratkou jména BIAT a 1/8statéru se zkratkou jména BIA. Tyto mince byly donedávna známy pouze z jediného depotu, objeveného v roce 1855 u obce Deutsch-Jahrdorf (Paulsen 1933, 113-115), a jeden exemplář z Parndorfu (Dembski 1998a, 78, č. 536). Další statéry se jménem BIATEC byly v roce 2009 zjištěny v depotu na hradním návrší, který poskytl poprvé také tři statéry se jménem NONNOS (Musilová, Kolníková 2009). Prostřednictvím pokladu z Deutsch-Jahrdorfu však známe rovněž do-

klady o paralelní produkci anonymních mušlovitých statérů a jejich dílů. Úloha těchto anonymních emisí bývá ve vztahu bratislavskému mincovnictví poněkud podceňována, avšak právě tyto mince naznačují, že produkce zlatých mincí i zde mohla být vyšší, než naznačují zlaté nominály s nápisy. V každém případě nápisové i anonymní emise zlatých mincí lze označit jednoznačně za bójské mince, umožňující spojení s českým prostředím. Tato zjevná souvislost stála za představou o odchodu keltských elit z českých zemí do středního Podunají. Tento předpoklad má jistě své logické opodstatnění a nelze tvrdit, že k němu nedošlo, ale ukazuje se, že tento transfer obyvatelstva rozhodně v Čechách nezpůsobil úpadek osídlení. Z numismatického pohledu je také zjevné, že ani v závěrečném období D nedošlo v Čechách k přerušení produkce zlatých a stříbrných mincí (Militký 2008, 124, 127).

Nápisy na zlatých nominálech mají obrovský interpretační význam - umožňují spolehlivě propojit do jednoho mincovního systému také stříbrné mince typu Biatec a jejich díly. Velké stříbrné mince, souhrnně označované jako typ Biatec (či také tzv. biateky), byly dříve označovány jako tetradrachmy (Kolníková 1991). Analýza R. Göbla (1994) prokázala, že jde však o hexadrachmy. Atypická vysoká hmotnost těchto mincí okolo 17,2 až 16,9 g odpovídá prakticky přesně osmi exemplářům mincí (drachem) typu Simmering. Stříbrné hexadrachmy typu Biatec (*obr.* 20) jsou v rámci bójského mincovnictví zcela jedinečné jako nominály a mimořádné jsou také z epigrafického hlediska. Kromě jediné anonymní emise nesou vždy na rubu výhradně latinkou psaná osobní jména - AINORIX, BIATEC, BUSSU, BUSSUMARUS, COBROVOMARUS, COISA, COVIOMARUS, COVNOS, DE-

Obr. 20. Stříbrná hexadrachma typu Biatec s nápisem COVNOS ražená na bratislavském oppidu, bez známého naleziště (archiv autora).

VIL, EVOIURIX, FARIARIX, IANTUMARUS, MACCIUS, NONNOS a TITTO. Z hromadných nálezů je zřejmé, že nejintenzivněji byly raženy mince se jménem BIATEC a NONNOS, ostatní emise byly zřejmě daleko méně početné. Také ikonografická podoba mincí typu Biatec je v rámci bójského mincovnictví jedinečná. Řada z těchto ražeb má jednoznačně identifikovatelné předlohy v římských republikánských denárech z rozmezí let 80 až 46 př. Kr. (Göbl 1994, 13-21) – jde tedy o nejpřesněji *post quem* datovatelné bójské mince. Řada motivů je však specificky keltská, nemající však nikde obdoby.

Mnohokrát opakovaný byl fakt přítomnosti latinkou psaných keltských jmen na bratislavských mincích. V kontextu doložitelných předloh republikánských denárů jde však o jedinečný doklad římské kulturní infiltrace elit bratislavského oppida, a to bez ohledu na to, jestli jde o jména skutečných vládců či pouze vysoce postavených osob z aristokratického prostředí – snad jakýchsi úředníků odpovědných za ražbu mince, podobně jako v Římě. V rámci středoevropského keltského mincovnictví, na rozdíl od Galie a Británie, je přítomnost latinkou psaných nápisů na mincích velmi výjimečná. Pouze v západním Noriku, pravděpodobně přímo na Magdalensbergu, byla ražena řada emisí stříbrných tetradrachem s latinkou psanými nápisy – TINCO, COPPO, ELVIOMAR, ESCINGOMA, ADNAMATI, NEMET, SVICCA a ECCAIO (Göbl 1973). Magdalensberg byl již v době před římskou okupací Norika pod silným římským vlivem a jeho nezávislost na Římu skončila v roce 15 př. Kr. Nové archeologické nálezy v prostoru akropole bratislavského oppida zásadně pozměnily dosavadní představy o podobě tamní zástavby. Výzkumy zde prokázaly existenci zděné architektury se zdobenými maltovinovými podlahami po římském způsobu (Musilová – Kolníková 2009), avšak s vysokou dávkou pravděpodobnosti datovatelné do doby, kdy zde byly ještě v oběhu zlaté a stříbrné mince typu Biatec – depot těchto mincí byl objeven přímo v interiéru jedné z budov. Existence velmi vyspělé antické zděné architektury v oppidálním kontextu umožňuje zcela nový pohled na římsko-keltské kontakty v pozdní době laténské a v této souvislosti se použití latinského písma na mincích jeví jako jeden z projevů římské kulturní infiltrace do bójského prostředí na středním Dunaji.

Kromě hexadrachem typu Biatec existují dva typy velmi vzácných nominálů, patrně 1/3hexadrachem se jmény BIATEC a NONNOS (Göbl 1994, typ II/6 a XIV/2). Masová byla v Bratislavě naopak produkce drobných mincí typu Simmering (*obr.* 21). Jde o drachmy s hmotností v rozmezí 2 až 2,4 g, ražené v řadě typů mnoha razidly. Typologie těchto mincí byla dosud zpracována jen částečně (Kolníková 1991, 82, č. 17-24; Göbl 1994, Taf. 8:23-33). Ačkoliv je iko-

Obr. 21. Stříbrná drachma typu Simmering ražená na bratislavském oppidu, bez známého naleziště (archiv autora).

nografie drachem typu Simmerig oproti hexadrachmám značně odlišná, lze je s nimi bezpečně provázat do jednoho měnového systému. Kromě častého společného výskytu v depotech je na rubu jednoho typu drachmy také nápis NONN (Göbl 1994, Taf. 8:28), což je zcela bezpečně zkratka jména NONNOS. Součástí bratislavského měnového systému tvoří také drobné oboly typu Karlstein, doložené z řady jednotlivých nálezů v rámci oppida (Kolníková 1991, 34–38)² – tyto ražby lze obecně datovat do 1. až 2. třetiny 1. století př. Kr.

Konec bratislavského mincovnictví spadá na sklonek 40. let 1. století př. Kr. Někdy v rozmezí let 44 až 40 byli bratislavští Keltové účastníky války proti dáckému králi Burebistovi. Jeho protivníkem byl vůdce Bójů a Taurisků Kritasir (Dobesch 1994, 51–68; Pieta 2008, 45). Tohoto vojenského dobrodružství se zřejmě účastnili i Bójové z českých zemí. Válka skončila pro Kelty katastroficky; porážka Bójů byla tak strašlivá, že historik Strabon mluví dokonce o „bójské poušti“. Tato událost byla zřejmě zlomovým momentem, věštícím konec keltské civilizace na rozsáhlých územích severně od Dunaje.

Kolaps pozdně laténské civilizace

Kolaps oppidálních komunit v prostoru severně od Dunaje je téma, které představuje zásadní zlom v dějinném vývoji střední Evropy. Naprostý nedostatek písemných pramenů nedává příliš prostor k vy-

² Autorka je v době publikace ještě tradičně považovala za mince norické – dnes je zjevné, že jde o typické drobné bójské nominály, patrně oboly.

tváření složitých historických interpretací. Drtivou většinu informací přinášejí pouze němé archeologické prameny a mince. Z náhodně dochovaných písemných zpráv týkajících se Bójů víme např. o jejich účasti při neúspěšném obléhání města Noreia v Noriku na přelomu let 64/63 př. Kr. Okolo roku 58 př. Kr. se měli Bójové zúčastnit tažení do Galie. Tyto akce měly být doprovázeny i stěhováním obyvatelstva. Uváděné údaje jsou jen obtížně ověřitelné, ale přinejmenším dokládají kontinuitu velké mobility pozdně laténských elit a s nimi provázaných dalších bojovníků. Tradičně se předpokládá přesun části českých Bójů do Podunají, do Bratislavy a dále do Panonie, ke kterému mělo dojít v průběhu 1. třetiny 1. století př. Kr. (Dobiáš 1964, 29–30). Nevíme, jak byl tento transfer obyvatelstva početný, rozhodně ale neznamenal výrazné vylidnění české kotliny a opuštění českých oppid – naopak právě pro to období je archeologicky dokumentovatelný rozvoj centrálních lokalit. Také svědectví mincí dokazuje, že přinejmenším oppidum Stradonice produkovalo mince i v době existence bratislavského oppida (asi 70–40 př. Kr.) – jde o již zmíněné nejmladší mušlovité statéry s hmotností okolo 6,5 g a stříbrné oboly typu Stradonice/Karlstein (Militký 2008, 124, 127).

Již delší dobu je zřejmé, že zánik oppidální civilizace v naddunajském prostoru nesouvisí primárně s příchodem Germánů. O jejich patrně postupném příchodu víme samozřejmě velmi málo a lze předpokládat, že určitě docházelo i k vojenským konfliktům (k počátkům doby římské: Droberjar 2006). Nicméně k okamžiku zlomu došlo zřejmě ještě před jejich masovou invazí, a tedy i důvody zániku mocenských center jsou tedy jiné. Ze svědectví archeologie lze odvodit, že oppida zanikají, zřejmě pozvolně, v době po polovině 1. století př. Kr. – přesné datování zánikových horizontů jednotlivých lokalit je ovšem velmi komplikované. Zatímco pro Bratislavu předpokládáme zánik vojenský, u dalších oppid tomu tak není. Šlo zřejmě o více let trvající úpadek v důsledku zničující porážky Dáky. Lze předpokládat, že válka znamenala zánik elit a s tím spojený rozpad společenských i hospodářských vazeb. Bohužel nevíme, jak konkrétně se tato situace projevila na Stradonicích, Hrazanech, Třísově či Starém Hradisku. Ve všech případech se ale život z těchto preurbálních center vytratil právě v průběhu 3. čtvrtiny 1. století př. Kr.. Paradoxně nejkomplikovanější situace je přímo v Bratislavě. Zde je i archeologicky doložen tzv. zánikový horizont, který by měl odpovídat horizontu bójsko-dácké války. Lokalita však zřejmě pokračovala dále a je zde předpokládán tzv. norický horizont (Kolníková 1996, 43–50). Z numismatického hlediska lze však s tímto spíše hypotetickým horizontem spojit pouze dožívání starších typů mincí a import mincí norických, doložených v Bratislavě ale pouze jediným depotem (Kolníková 1996, 10–11,

14-23). Jak dlouho toto epizodní osídlení trvalo, je těžké říci, hranicí je ale rok 15 př. Kr., kdy se Dunaj stal na několik staletí severní hranicí římské říše. Zatímco z Děvína je dokumentován středo- a pozdněaugustovský horizont (Pieta 2008, 177), dokládající římskou přítomnost na tomto strategickém bodu, z území bratislavského oppida římské nálezy zcela chybí. Je tedy velmi pravděpodobné, že nejpozději v době příchodu Římanů bylo již oppidum pusté.

Příchod Římanů k Dunaji znamenal zásadní geopolitickou změnu na mapě střední Evropy, změnu, která radikálně zasáhla do zbylých komunit Bójů. Jejich budoucnost se rozdělila na ty, kteří zůstali na území severně od Dunaje, a na ty, kteří sídlili a nebo přešli na území římského záboru. Kelty v českých zemích, ale i na jihozápadním Slovensku čekala asimilace Germány. Ti se totiž stali klíčovým etnickým elementem posledních desetiletí před zlomem letopočtu a jejich přítomnost je zřetelná zvláště v české kotlině (Droberjar 2006).

Osud Bójů na římském území byl jiný - stali se součástí obyvatel provincie Noricum a bylo jim umožněno si zde vytvořit jakýsi právní útvar - „Civitas Boiorum“. I oni se však v průběhu času vytratili a splynuli s provinciálním obyvatelstvem. Jejich životní perspektivy ale byly nepochybně výrazně odlišné od Keltů, které postupně integrovaly a asimilovaly germánské komunity z kmenů Markomanů a Kvádů.

Epilog

Vrchol a pád středoevropských Bójů je zajímavě dokumentovatelný prostřednictvím jejich mincí. Keltové byli první, kteří ražbu mincí de facto po řeckém způsobu v prostoru na sever od Dunaje zavedli. Byli schopni zajistit dostatek kovu pro jejich ražbu, zorganizovat mincovní výrobu a distribuovat mince do celé laténské společnosti. Podle aktuální potřeby a politické situace dokázali sjednotit mincovní ikonografii, kterou u některých typů zlatých mincí akceptovali příjemci i ve vzdálených oblastech - ostatně stále šlo o kvalitní kov. Prvý náznak kolapsu laténské společnosti představuje zánik obchodně-výrobních center. Nešlo však o společenskou destrukci bez kontinuity - následně vznikají fortifikovaná oppida. Další otřes systému představuje bójsko-dácká válka. To, co následovalo po ní, však již vedlo jen ke konci keltského světa. Je nutné si uvědomit, že jen nedlouho předtím, v letech 58-51 př. Kr., došlo k podrobení Galie expandující římskou republikou. Politický zájem Římanů o střední Evropu musel být mezi Bóji velmi dobře znám - učebnicovým příkladem je bratislavské oppidum, kde stály zděné stavby, plynulo sem římské zboží včetně amfor s vínem a lokální mince, kromě napodobování motivů republikán-

ských denárů to hlásala jména psaná latinkou. Kolik obyvatel oppida je dokázalo přečíst, nevíme, ale kulturní a zřejmě i politický zásah si jen těžko dokážeme představit lépe. A právě v tomto okamžiku přichází bójsko-dácká válka a s ní strmý pád, destrukce a ve svých důsledcích kolaps laténské společnosti na středním Dunaji bez možnosti návratu. Jaká byla reakce Římanů, není známo, rozhodně jim však zmizel jeden z potenciálních silných budoucích nepřátel.

System se zadrhl - a s ním skončilo i mincovnictví. Tato antická vymoženost jako by naráz vymizela z celé střední Evropy. Do prvních desetiletí po Kr. přetrvávala pouze mincovní aktivita nositelů púchovské kultury v izolovaných oblastech severního Slovenska. Spíše jako kuriozita působí ražba 1/8statérů bójského stylu z vesměs nekvalitního zlata v okolí Kališe v Polsku - zde hluboko v barbariku zřejmě přetrvávala mincovní produkce také až do počátku 1. století po Kr. (Rudnicki - Mil ek - Ziąbka - Kędzierski 2009). Zatímco u Keltů na římském území jejich mince ještě nějakou dobu obíhaly, než byly vytlačeny římských oběživem, v barbariku peníze obíhat přestaly. Germáni po příchodu do střední Evropy zjevně nechápali jejich význam. Trvalo dvě až tři generace, než germánské komunity začaly využívat importovaných římských mincí k obchodním účelům, samy však na území bývalého bójského teritoria mince nikdy razit nezačaly. A tak jedním z důsledků kolapsu keltské společnosti je následná „numismatická poušť“ celé střední Evropy, trvající až do 2. poloviny 10. století, tedy zhruba tisíc let, kdy se objevily první české přemyslovské denáry.

Literatura

- Arnold, P.; Castelin, K.
1972-1975 Münzen aus dem Fund von Podmokly im Münzkabinett Dresden. *Beiträge und Berichte der Staatlichen Kunstsammlungen Dresden* 1972-1975, 161-170.
- 1965 *Die Goldprägung der Kelten in den böhmischen Ländern*. Akademische Druck- und Verlagsanstalt Graz.
- 1967 Keltské mince z Hrazan. *Numismatické listy* 22, 33-39.
- 1969 K nálezu českých duhovek v Jugoslávii. *Numismatické listy* 24, 97-100.
- 1972 Spätkeltische „Didrachmen“ in Noricum und im Karpatenbecken. *Schweizer Münzblätter* 22, 42-50.
- 1975 Bemerkungen zum Schatzfund von Bački Obrovac 1956. In *Frappe et ateliers monétaire dans l'antiquité et Moyen age. Symposium Narodni Muzej*. Beograd, 19-25.

- 1976 Keltenmünzen in Schlesien. *Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege* 20/21, 245-248.
- Čižmář, M.
- 1995 K mincovnictví na keltském oppidu Staré Hradisko. *Archeologické rozhledy* 47, 614-618.
- 1997 Mähren. In Lehrberger, G.; Fridrich, J.; Gebhard, R.; Hrala, J. (eds.). *Das prähistorische Gold in Bayern, Böhmen und Mähren: Herkunft - Technologie - Funde. Band I: Textband, 227-228; Band II: Kataloge, 299-302. Památky archeologické, Supplementum 7.*
- 2002 Keltské oppidum Staré Hradisko. *Archeologické památky střední Moravy*. Svazek 4. Olomouc 2002.
- Čižmář, M.; Kolníková, E.
- 2006 Němčice - obchodní a industriální centrum doby laténské na Moravě. *Archeologické rozhledy* 58, 2006, 261-283.
- Čižmář, M.; Kolníková, E.; Noeske, H.-C.
- 2008 Němčice-Viceměřice - ein neues Handels- und Industriezentrum der Latènezeit in Mähren. *Germania* 86, 655-700.
- Dembski, G.
- 1991 Neue Keltenmünzen aus Niederösterreich. *Mitteilungen der Österreichischen Numismatischen Gesellschaft* 31, 5-10.
- 1998a *Münzen der Kelten. Kataloge der antiken Münzen Reihe A: Griechen II: Massalia und Keltenstämme. Sammlungskataloge des Kunsthistorischen Museums. Band 1.* Wien.
- 1998b Zu den Fundmünzen aus dem keltischen Oppidum bei Roseldorf. *Das Waldviertel* 47, 109-113.
- 2009 Eigenprägung und Fremdgeld - Die Fundmünzen aus Roseldorf. In Holzer, V. *Roseldorf. Interdisziplinäre Forschungen zur größten keltischen Zentralisierung Österreichs. Schriftenreihe der Forschung im Verbund.* Band 102, 87-101.
- Dobesch, G.
- 1994 Zur Chronologie des Dakerkönigs Burebista. In Göbl, R.(ed.). *Die Hexadrehmenprägung der Gross-Boier. Ablauf, Chronologie und historische Relevanz für Noricum und Nachbargebiete.* Wien 1994, 51-68.
- Dobiáš, J.
- 1964 *Dějiny československého území před vystoupením Slovanů.* Nakladatelství Československé akademie věd Praha.
- Drda, P.; Rybová, A.
- 2001 Model vývoje velmožského dvorce 2.-1. století př. Kr. *Památky archeologické* 92, 284-349.
- Droberjar, E.
- 2006 Plaňanská skupina grossromstedtské kultury. K chronologii germánských nálezů a lokalit v Čechách na sklonku doby laténské

- a v počátcích doby římské. In Droberjar, E.; Lutovský, M. (eds.). *Archeologie barbarů 2005. Sborník příspěvků z I. protohistorické konference „Pozdně keltské, germánské a časně slovanské osídlení“*. Kounice, 20.-22. září 2005. Praha, 11-90.
- Göbl, R.
1973 *Typologie und Chronologie der keltischen Münzprägung in Noricum*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
1983 Neues zur post-norischen Keltenprägung. *Litterae Numismaticae Vindobonenses* 2, Wien, 181-185.
1987 Supplementa celtica 1. *Litterae Numismaticae Vindobonenses* 3, Wien, 247-252.
1994 *Die Hexadrachmenprägung der Gross-Boier. Ablauf, Chronologie und historische Relevanz für Noricum und Nachbargebiete*. Fassbaender Wien.
- Gruel, K.; Popovitch, L.
2007 Les Monnaies gauloises et romanes de oppidum de Bibracte. Collection Bibracte 13. Glux-en-Glenne.
- Kellner, H.-J.
1965 Die keltischen Silbermünzen vom „Prager Typus“. Zur Silberprägung der Boier. *Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte* 15, 195-207.
1990 *Die Münzfunde vom Manching und die Keltischen Fundmünzen aus Südbayern*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- Kellner, H.-J.; Castelin, K.
1973 Ein Fund keltischer Muschelstatere Goldmünzen aus Westböhmen. *Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte* 23, 93-113.
- Kolníková, E.
1991 *Bratislavské keltské mince*. Bratislava: Tatran.
1996 Norische Münzen im Oppidum Bratislava und in seinem Hinterland. *Slovenská numizmatika* 14, 9-57.
1998 Výpoved' nálezov mincí o keltskom hradisku v Trenčianských Bohuslaviciach. *Slovenská numizmatika* 15, 11-44.
2002 Mince z keltského oppida Hostýn. *Památky archeologické* 93, 272-277.
2006 Význam mincí z moravského laténského centra Němčice nad Hanou pro keltskou numizmatiku. *Numismatický sborník* 21, 3-56.
- Kolníková, E.; Smrž, Z.
2007 Rímske Aes grave z Němčíc nad Hanou - prvý nález na Morave. *Numismatický sborník* 22, 3-18.
- Kučerovská, T.
1991-1992 Poklad keltských mincí z českých zemí nalezený ve Sv. Vincenzu. *Folia Numismatica Musei Moraviae* 6-7, 73-74.
- Marić, R.

- 1960 Iz numizmatičke zbirke Narodnog muzeja. *Zbornik II Narodnog muzeja* 1958/59. Beograd, 191-224.
- Meduna, J.
- 1970a Das keltische Oppidum Staré Hradisko in Mähren. *Germania* 48, 34-59.
- 1970b Staré Hradisko II. *Katalog der Funde aus den Museen in Brno (Brün), Praha (Prag), Olomouc, Plumlov und Prostějov. Fontes Archeologiae Moravice*, Tomus 5. Brno.
- Michálek, J.
- 1999 *Keltský poklad z Bezdědovic na Blatensku*. Blatná-Strakonice.
- Militký, J.
- 1995 Nálezy keltských a antických mincí v jižních Čechách. *Zlatá Stezka 2. Sborník Prachatického muzea*, 34-67.
- 2004 Münzen. In Karasová, Z.; Schönfelder, M. Die Funde aus dem Oppidum „Hradiště“ bei Stradonice (okr. Beroun, CZ) im Römisch-germanischen Zentralmuseum Mainz. *Jahrbuch des Römisch-germanischen Zentralmuseum Mainz* 51, 219-242.
- 2005 *Nálezy mincí na Českokrumlovsku. Sborník Národního muzea, Řada A-historie* 58, 1-88.
- 2008 Mincovníctví v době laténské. In Venclová, N. (ed.). *Archeologie pravěkých Čech/7. Doba laténská*. Praha, 122-128.
- 2010 Keltské a antické mince z oppida Hradiště u Stradonic v bývalé fürstenberské sbírce na hradě Křivoklát a v Donaueschingen. *Numismatický sborník* 24 (2009), 27-64.
- (v tisku) Die keltischen Münzen vom Oberleiserberg (Niederösterreich). *Actes XIV. international numismatic congress*. Glasgow 31. 8.-4. 9. 2009.
- Musilová, M.; Kolníková, E.
- 2009 Bratislavský hrad odrývá tajemství Keltov. *Historická revue* 20, 58-61.
- Nemeškalová-Jiroudková, Z.
- 1975 Keltské zlaté mince z českých zemí ve střední Itálii. *Památky archeologické* 66, 383-416.
- 1998 *Keltský poklad ze Starého Kolína*. Praha: Vyšehrad.
- Ondrouch, V.
- 1958 *Keltské mince typu Biatec z Bratislavy. Poklad velkých stříborných mincí z roku 1942*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akademie vied pre Múzeum mesta Bratislavy.
- 1964 *Nálezy keltských, antických a byzantských mincí na Slovensku (I.)*. Bratislava.
- Paulsen, R.
- 1933 *Die Münzprägungen der Boier*. Leipzig-Wien.
- Pieta, K.

- 2008 *Keltské osídlení Slovenska. Mladšia doba lalénska*. Nitra.
- Píř, J. L.
- 1903 *Čechy na úsvitě dějin. Starožitnosti země České. Díl II/2. Hradiště u Stradonic jako historické Marobudum*. Praha.
- Polenz, H.
- 1982 Münzen in latènezeitlichen Gräbern Mitteleuropas aus der Zeit zwischen 300 und 50 vor Christi Geburt. *Bayerische Vorgeschichtsblätter* 47, 27-222.
- Price, M. J.
- 1991 *The coinage in the name of Alexander the Great and Philips Arrhidaeus. A British Museum katalog*. Zurich-London.
- Radoměřský, P.
- 1955 Nálezky keltských mincí v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. In Nohejlová-Prátová, E. *Nálezky mincí v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. I. díl*, 54-55, č. 71. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.
- Rudnicki, M.; Milek, S.; Ziabka, L.; Kędzierski, A.
- 2009 Mennica celtycka pod Kaliszem. *Wiadomości numizmatyczne* 53, 103-145.
- Stuppner, A.
- 2005 *Rund um den Oberleiserberg*. Ernstbrunn-Niederleis.
- Vrtel, A.
- 2006 Das Münzwesen im Oppidum von Bratislava. In Humer, F. *Legionsadler und Druidenstab. Vom Legionslager zur Donaumetropole. Textband*, 184-189.
- Waldhauser, J.
- 1995 Keltské zlaté mince z českých zemí jako produkt výrobní specializace a jejich distribuce v Evropě. *Archeologické rozhledy* 47, 619-631.
- 1996 Gold und Bernstein der Hallstatt- und Latènezeit in Böhmen und ihre Kontakte zur „Bernsteinsrtraße“ aufgrund der Mobilität. In *Kontakte längs der Bernsteinstraße (zwischen Caput Adriae und den Ostseegebieten) in der Zeit um Christi Geburt. Materialien des Symposium - Kraków 26.-29. April 1995*, 77-93.
- Woëniak, Z.
- 1967 Monety celtyckie z ziem polskich. *Wiadomosci numizmatyczne* 11, 1967, 224, č. 6, tab. I 2-10.
- Ziehaus, B.
- 1995 *Der Münzfund von Großbissendorf. Eine numismatische Untersuchung zu den spätkeltschen Goldprägungen in Südbayern*. München.
- 2000 Der Goldfund. In Sievers, S. *Vorberricht über die Ausgrabungen 1998-1999 in oppidum von Manching. Germania* 78, 378-382.